

О.О. СУХИЙ,
Львівська комерційна академія

ІНСТИТУЦІЙНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЗИТИВНИХ ВПЛИВІВ ІНОЗЕМНОГО ІНВЕСТУВАННЯ

В перехідному періоді відбувається формування ринкового середовища, трансформація основних інститутів, становлення та імплементація ринкового механізму господарювання. Проте на даний час інституціоналізація вітчизняної економіки ще далека від міжнародних стандартів, не відповідає зростаючим вимогам економічного життя і потребує значного вдосконалення. Одним з важливіших економічних процесів, який перебуває у тісному взаємозв'язку із інституціональними змінами в економіці є іноземне інвестування, яке виступає, з одного боку, індикатором інституційних та соціально-економічних перетворень, а з іншого, є чинником позитивних зрушень в приймаючій економіці. Тому розглянемо деякі проблемні питання іноземного інвестування, зокрема в інституційному зрізі.

Загалом на сьогоднішній день в економічній літературі багато мовиться про позитивну роль іноземних інвестицій та про вигоди їх залучення. Усе це відбувається у рамках дискусій про „плюси” та „мінуси” залучення прямих іноземних інвестицій (ПІІ). Більшість науковців сходиться на тому, що загалом іноземне інвестування – позитивне явище, хоч висловлюються як діаметрально протилежні думки, так і зауваження щодо більш обережного ставлення до ПІІ (див. [1-4]). Доцільно розглянути цю проблему в ширшому контексті, а саме: говорячи про вигоди залучення ПІІ та їх позитивну роль у приймаючій економіці, слід уточнити, що йдеться про „потенційні” вигоди залучення ПІІ. Тому, стверджуючи про загальний позитивний вплив ПІІ на приймаючу економіку, варто з'ясувати, коли спостерігатимемо значний позитивний вплив, а коли лише обмежений, незначний позитивний вплив.

Така постановка проблеми не є випадковою. ПІІ залучаються різними краї-

нами: від високорозвинутих до слаборозвинутих. І лише незначна група країн (йдеться, насамперед, про „нові індустріальні країни”) змогла – не без допомоги іноземних інвестицій – здійснити прорив у своєму розвитку, зокрема в аспекті соціально-економічних показників, інституційних перетворень, рівня громадянської та економічної свободи тощо. Однак стовно загальної ситуації то, наприклад, академік Лукінов І. говорить про „насос відкачування ресурсів” [5], й іноземне інвестування як один з інструментів (в певному сенсі) використання бідних країн в інтересах багатих. Схожі тенденції підкреслює й Губайділіна Ф. – автор нової глобально-інвестиційної моделі світової економіки, стверджуючи, що іноземне інвестування, на жаль, не призводить до вирівнювання між країнами, а, навпаки, посилює їх диференціацію [6].

Дотримуючись все ж таки загально-го позитивного трактування іноземного інвестування, спробуємо з'ясувати, чому існують такі різні точки зору на ПІІ. Напевно тому, що окремі дослідники зосереджуються на тих чи інших прикладах залучення ПІІ з різними результатами. Шукаючи об'єктивні економічні залежності щодо характеристик і впливів ПІІ на приймаючу економіку, притримуючись загальної позиції про доцільність ПІІ, наголосимо, що ПІІ, як об'єктивний економічний процес, його характеристика, якісна структура, результати і наслідки залежать від інституційного та соціально-економічного рівня розвитку приймаючої країни. Тому завдання даної статті – з'ясувати взаємозв'язок між інституційними та соціально-економічними чинниками приймаючої країни та специфікою іноземного інвестування, зокрема в аспекті реалізації функцій

іноземних інвестицій та в аспекті залежності від іноземного капіталу.

В попередніх дослідженнях [7] було розглянуто особливості й закономірності диференціації іноземного інвестування в сучасному світі по різних країнах. Це дозволяє виділити різні моделі поведінки іноземних інвесторів стосовно приймаючих країн. Побудуємо модель високорозвинених країн і модель слаборозвинених країн з метою проілюструвати, як в кожному з випадків національна економіка інституційно й функціонально взаємодіє з іноземними інвесторами, і які, в результаті, інвестиції надходять у країну та які функції в цій країні вони виконують.

Для моделі високорозвинених країн характерні такі основні риси приймаючої країни: великий платоспроможний попит, зокрема на наукомістку продукцію; стабільність; сформована та ефективна система ринкових інституцій, що дозволяє використовувати широкий набір інвестиційних інструментів, забезпечує захист прав інвесторів та низькі трансакційні витрати, сприяє зниженню та адекватному страхуванню інвестиційних ризиків; високорозвинена технологічна база та інфраструктура, широка мережа постачальників, висококваліфікованих спеціалістів, тощо. Основні риси іноземного інвестування: міжнародні компанії зацікавлені у використанні територіальних переваг приймаючої країни і здійснюють значні інвестиції, зокрема у капіталомісткі та високотехнологічні галузі з передачею найновіших технологій; створюється значна кількість нових робочих місць; іноземні інвестиції відіграють суттєву роль у приймаючій економіці.

Для моделі слаборозвинених країн властиві такі риси приймаючої країни: низький платоспроможний попит, зокрема на наукомістку продукцію; політична та економічна нестабільність; корупція; низка економічних інститутів та механізмів хоча й задекларовані, але практично не працюють чи є неефективними; низька роль легалізму, нелегальні та кримінальні чинники, значний тіньовий сектор; нерідко експлуататорська [1], рентно орієнтована роль

держави та контролюючих органів; нерозвинута або занедбана технологічна база та інфраструктура; нерозвиненість ринкових механізмів; неоптимальний за Парето розподіл ресурсів, труднощі із захистом прав власності, прав акціонерів, виконанням контрактивних зобов'язань; відсутність мережі надійних та високотехнологічних постачальників; труднощі в отриманні достовірної інформації інвесторами; не сформовані (або належно не працюють) необхідні інституційні структури як на фондовому ринку, так і для зовнішнього і внутрішнього інвесторів; низька специфікація прав власності; високі трансакційні витрати; часто невисокий рівень економічної культури, тощо. Основні риси іноземного інвестування: міжнародні компанії не бачать можливостей розвитку виробництва у таких країнах і можуть бути зацікавлені лише у просуванні своїх товарів на ринки таких країн, у використанні їх природних ресурсів, налагодженні відсталих, допоміжних чи шкідливих виробництв. Здійснюються незначні інвестиції, зокрема у торгівлю чи у підприємства з іноземними інвестиціями, що займаються торгово-посередницькою діяльністю і продають товари іноземних виробників. Очевидно, що за такого підходу (враховуючи обсяги та цілі інвестування, їх галузеву структуру) створюється незначна кількість нових робочих місць, передаються хіба лиш застарілі технології, а іноземні інвестиції не відіграють суттєвої ролі у приймаючій економіці.

Аналіз виділених моделей залучення іноземних інвестицій та аналіз ПІІ в Україну доводить, що іноземне інвестування в Україну у великій мірі відбувається, власне, за моделлю слаборозвинених країн.

Україна є ареною боротьби за збут, а не місцем прикладання капіталу з метою масштабного налагодження виробництва чи з метою ефективного виробничого включення у світовий поділ праці. Потенціал прямого іноземного інвестування в Україні залишається нереалізованим.

Характеризуючи сучасний інвести-

ційний клімат України через призму діючих інститутів потрібно також відзначити нерозвинутий фондовий ринок, відсутність ринкового обігу землі, обережність інвесторів щодо пільг і гарантій українських урядів – принаймні до даного часу (надання/відміна пільг), політичну нестабільність, що досягла критичного прояву на минулих виборах і тепер щойно очікуємо подальшого розвитку подій; слабкість судової системи, труднощі у захисті прав власності та примусовому виконанні контрактів і законів; високий рівень корупційності й бюрократизації; непрозорість приватизаційного процесу, що стримує іноземних інвесторів від участі в ньому. Інституційними слабкими фіскальної політики є нестабільність та заплутаність податкової системи, сам порядок стягування податків, часті конфлікти й судові процеси між суб'єктами господарювання та податковими адміністраціями.

Не слід відкидати й менталітет, суб'єктивний фактор, репрезентований як підприємцями, менеджерами, так і наймаючою робочою силою, неформальними інститутами, вкоріненими у звичках, традиціях, стереотипах попередньої економічної поведінки, яка як відомо була далеко не ефективною.

З іншого боку спостерігаємо (і мабуть це буде продовжуватися) зволікання, пряму протидію прозорим реформам, що відповідає економічним інтересам певного прошарку різних колишніх владних структур, які практично зрослися з нинішніми органами влади та відіграють відчутну негативну, стримуючу роль у практичному втіленні положень і вимог нового законодавства, навіть якщо саме по собі воно прогресивне. Тому в Україні інвестори часто й стикаються з ситуацією, коли згідно вимог закону, теоретично все виглядає прийнятно, але реалізувати свої законні права на практиці буває нелегко. Тому на наш погляд, не доцільно повністю розкритиковувати чинне законодавство. Хоч воно і певною мірою недосконале, але щодо цілої низки ключових законів значна кількість проблем виникає саме на етапі їх ім-

плементации.

Загалом, якщо Україна не бажає залучати ПІІ за “звуженою” моделлю (моделлю слаборозвинених країн), то треба зрозуміти таке. По-перше, розвиток власної економіки, базований на власних ресурсах, власних конкурентних перевагах, розвинутих ринкових інститутах є основним шляхом до масштабного й ефективного залучення ПІІ. Якщо Українська держава не буде ставити за першочергову мету власний розвиток, то буде й далі залучати інвестиції за моделлю найбільш бідніших країн світу, що є абсолютно небажаним. По-друге, створення більш сприятливого інвестиційного клімату в Україні, звичайно, приведе до певного збільшення припливу іноземних інвестицій. Але це досягнення (за умови використання вторинних технологій, обмеження квазіінституційними реформами, орієнтації інвесторів лише на захоплення місцевого ринку, інвестування в торгівлю та низькотехнологічні й трудомісткі виробництва) може остаточно спрямувати розвиток нашої країни русло третьорозрядності (модель залучення ПІІ слаборозвинутими країнами) – ми попадемо в своєрідну інституційно-інвестиційну пастку. Вдалим тут є приклад країн Латинської Америки [8, С.27], які незважаючи на проведення певних реформ і отримання ПІІ, й досі не вирішили проблем убогості.

Враховуючи значний вихідний потенціал економіки України на початку реформ ненормальним видається її позиціонування з точки зору інвестиційної привабливості на рівні слаборозвинутих країн третього світу. І якщо проаналізувати усі складові інвестиційного клімату (економічні, соціальні, політичні, інституційні, екологічні) зрозуміло, що такий низький інвестиційний імідж, несприятливий інвестиційний клімат зумовлений насамперед проблемами інституційного порядку, зміною місця і ролі держави при переході від адміністративно-командної до ринкової економіки, формуванням ефективних ринкових інститутів. Це зокрема пояснює те, що країни Центрально-Східної Європи, які швидко здійснили інституційні реформи,

лідують в залученні іноземних інвестицій в регіоні.

Тому не вважається, що сприятливий інвестиційний клімат можна створити чи забезпечити якимись окремими указами, постановами, частковими покращеннями. Потрібна системна трансформація цілої економічної системи за принципом „крок за кроком”. Україні основну ставку слід робити на власні, внутрішні сили і, лише сформувавши дієві ринкові інститути, і відтак створивши конкурентоспроможну динамічну економічну систему, можна сподіватись на залучення значних обсягів ПІІ за ефективною моделлю успішних країн. В свою чергу це і буде правильним шляхом до отримання максимальної користі від ПІІ країною-реципієнтом.

Дослідження вищевказаної проблеми буде неповним, якщо його не поєднати із загальними висновками: як рівень інституційного та соціально-економічного розвитку приймаючої країни визначає потенційний позитивний вплив іноземних інвестицій (за інших рівних умов), та, з іншого боку, ступінь залежності приймаючої економіки від іноземного капіталу.

Багата (високорозвинута) країна порівняно з бідною (слаборозвинутою) залучає значно більші обсяги ПІІ, кращої технологічної структури, вищого типологічного рівня, та отримує значно більше вигод від ПІІ і, водночас, є менш залежною від іноземного капіталу, що можна назвати феноменом вигод і парадоксу багатства (багатої країни) у залученні ПІІ. Парадокс є в тому, що отримуючи більше вигод від ПІІ, багата країна (порівняно з бідною) є одночасно менш залежною від іноземних інвесторів.

Як було показано, високорозвинені країни завдяки ефективним та дієвим ринковим інститутам, конкурентним перевагам, високорозвиненій інфраструктурі, стабільності залучають основні обсяги ПІІ у сучасному світі, зокрема у наукомісткі та високотехнологічні галузі. Також виявлено, що саме у високорозвинених країнах, з огляду на перелічені чинники, ПІІ найбільш повно реалізують свої функції і

справляють найбільший позитивний вплив на приймаючу економіку. Тобто, першу половину вищевказаного твердження доведено. Залишається розглянути питання залежності від іноземного капіталу і показати, що у високорозвинених країнах, незважаючи на значно більші обсяги ПІІ, залежність від іноземного капіталу є меншою (принаймні не більшою).

Для цього звернемося до моделі міжнародного руху капіталу між трьома країнами. У запропонованій моделі розглядаємо дві високорозвинені країни (країна А, країна В) та слаборозвинуту країну (країна С). Інституційні та соціально-економічні характеристики цих країн відповідають типовим описам, поданим на початку статті.

Інвестори високорозвинених країн, використовуючи свої монопольні переваги, переваги інтерналізації здійснюють значні взаємозустрічні інвестиції. Нехай інвестори країни А протягом тривалого часу здійснюють інвестиції в країну В в обсязі 15% від усіх інвестицій у країні В. В результаті, 15% сумарного капіталу в країні В належатиме інвесторам країни А. Інвестори країни В також тривалий час інвестують у країну А в обсязі 12% від усіх інвестицій в країні А і на даний час їм належить 12% капіталу країни А. Що ж до країни С, то вона як слаборозвинута країна характеризується невеликим ВВП на душу населення, слабким захистом прав власності, політичною та економічною нестабільністю слаборозвинутою інфраструктурою. Проте інвестори країни А почали здійснювати незначні (за абсолютним виміром) інвестиції в країну С в обсязі 10% від усіх інвестицій в країні С. Інвестори країни В з огляду на високі ризики взагалі не інвестують в країну С. Інвестиції з країни С у високорозвинені країни А і В є незначними і можуть не братися до уваги.

Розглянемо економічні наслідки описаного розміщення міжнародних капіталів, враховуючи інституційні характеристики кожної з країн. Хоча в країну В здійснені значно більші (і за абсолютним і за відносним виміром) інвестиції з країни

А, проте країна В не відчуває залежності від країни-інвестора. По-перше, високорозвинуте інституційне середовище в країні В, високий ступінь специфікації прав власності, дієва контрактна роль держави, прозорість приватизаційних процесів, незалежність державних органів та висока роль законності у суспільстві практично унеможливають безвідповідальні зловживання міжнародних компаній на території країни, створюють вагому протидію їх опортуністичній поведінці. По-друге, економічна система країни В є стабільною, збалансованою, може функціонувати і бути конкурентоспроможною на світовому ринку і без іноземних інвестицій з країни А. Економічний стан підприємств країни В можна охарактеризувати як хороший і процвітаючий, вони здатні випускати конкурентоспроможну продукцію із використанням найновіших високоефективних технологій і без отримання іноземних інвестицій. По-третє, країна В має порівняні іноземні інвестиції в країну А, тобто діє певна система противаг. Загалом, країна В не може вважатись залежною від країни А.

Іншою є ситуація у випадку іноземних інвестицій з країни А в країну С. Тут може діяти один чи кілька з нижче перерахованих чинників. Якщо враховувати важелі впливу, які мають іноземні інвестори як представники високоорганізованого капіталу в слабкому інституціональному середовищі країни С, то вони мають можливості опортуністичної поведінки, інтенсивної експлуатації наявних ресурсів, лобювання пільг, здобуття монопольного становища, привілеїв, інших зловживань. Можливе узгодження дій або ж зіткнення інтересів справжніх чи псевдоіноземних інвесторів з державними інститутами в умовах, коли сама держава виконує не контрактну, а експлуаторську роль. В більш широкому контексті потрібно взяти до уваги і те, що країна С лише приймає інвестиції, а сама практично (офіційно) не інвестує в країну А. Економіка слабкорозвинутої країни С не є конкурентоспроможною на світових ринках (якщо не враховувати сировинні галузі), має несприятливу галузеву

структуру. Стан підприємств країни С є переважно кризовим, часто вони не здатні конкурувати з імпортованою продукцією з країн А і В, використовують застаріле обладнання та відсталі технології. За таких умов іноземні інвестори, здійснюючи навіть незначні інвестиції (навіть 10% статутного фонду підприємства) у підприємства країни С матимуть вагомий вплив на інвестовані підприємства завдяки поставкам сучасного обладнання, передачі технологій та передового управлінського досвіду, наданні послуг власної збутової мережі, лізингу обладнання, доступу до кредитно-фінансових ресурсів, виробничої кооперації з іноземними підприємствами, допомоги у виході підприємства на світові ринки тощо. Окрім того, як показав Ф.Рут [9], слабкорозвинуті країни завдяки нижчій мобільності факторів виробництва є більш чутливими до можливих негативних впливів на платіжний баланс тих іноземних інвестицій, які не є імпорт-заощаджувальними та експорт-утворювальними. Отже, незважаючи навіть на менші обсяги залучених іноземних інвестицій, країна С дійсно може вважатись залежною від інвестицій з країни А.

Наведені аргументи вказують, що використовувати ті самі критерії для визначення ступеня залежності приймаючої країни від іноземного капіталу можна лише за чинності припущення “за інших рівних умов”. Якщо ж інші умови не є рівні, то чим більш високорозвинена країна, тим менш залежною вона буде від іноземного капіталу. Тобто, якщо О.Барановський пропонує використання критерію “іноземні інвестиції в країну не повинні перевищувати 10% від усіх інвестицій” як вимогу економічної безпеки країни [10], то, на нашу думку, пропонуваній критерій доцільно уточнювати в залежності від інституційного та економічного стану приймаючої країни. Погоджуємось, що даний критерій є адекватним для умов України. В той же час допускаємо можливість його корекції для високорозвинених країн.

Важливо, що вищевизначений феномен вигод і парадоксу багатства (багатої

країни) при залученні ПІІ можна застосувати і щодо впливу ПІІ на інституційні зміни/зрушення в приймаючій країні.

Між інституційним середовищем приймаючої країни та прямим іноземним інвестуванням загалом існує двосторонній зв'язок. З одного боку, інституційне середовище є важливою складовою, а в умовах транзитивної економіки – особливо важливою складовою інвестиційного клімату. Відтак, покращення інституційного середовища, його наближення до світових стандартів є істотним чинником поліпшення інвестиційного клімату і сприяє надходженню ПІІ.

З іншого боку, стосовно впливу ПІІ на інституційне середовище приймаючої країни, то вважається, що ПІІ впливають на хід, темпи, результати реформ; пришвидшують перехід від адміністративно-командної економіки до ринкової, відіграють важливу роль у сприянні становленню ефективних ринкових інститутів у перехідних економічних системах. Проте знову ж таки постає питання: які країни і за яких умов більше виграють в цьому аспекті, тобто отримують завдяки іноземним інвестиціям більший імпульс до зміцнення і покращення діяльності ринкових інституцій, інституційного середовища на рівні світових стандартів? Безсумнівно ті країни, в які прийдуть працювати відомі міжнародні компанії із значними інвестиціями та довготривалими і серйозними намірами. А такі компанії інвестують в країни перехідної економіки, що досягли більшого поступу у здійсненні реформ. Таким чином, є підстави стверджувати, що навіть в плані змінення ринкових інституцій та сприяння ринковим перетворенням більший ефект від залучення ПІІ матимуть країни, де ринкове реформування економіки здійснюється більш успішно.

В певному сенсі створення підприємств з іноземними інвестиціями, що діють в національній перехідній економіці, можна розглядати як імпорт іноземних інституцій. Справді, при прямому іноземному інвестуванні відбувається переміщення не лише фізичного капіталу, але й людського

капіталу, підприємницьких здібностей, інтелектуального капіталу тощо. Можна говорити й про переміщення (в даному випадку – імпорт) іншої системи цінностей, світогляду, стандартів і норм ділової етики й виконавчої дисципліни, поведінки. Такий погляд на діяльність іноземних інвесторів через призму імпорту інститутів знову ставить такі питання: по-перше, якої якості інвестиції ми залучаємо, з яких країн і з якою репутацією інвестори вкладають капітали? Чи є вони носіями більш високої економічної культури, чи привносять вони її в економіку приймаючої країни? Відповідь на це питання було вже з'ясовано вище.

По-друге, в інституційній теорії, розглядаючи імпорт інститутів з високорозвинутих країн в країни, що розвиваються, та в країни з перехідною економікою, відзначається [1, С.155-157], що такий імпорт може супроводжуватися цілим комплексом негативних наслідків, зокрема: небезпека формування інституційних пасток (неефективні стійкі стани – наприклад, запропонована вище типова схема залучення іноземних інвестицій за моделлю слаборозвинутих країн), парадокс передачі (коли в результаті імпорту інститутів країна-експортер (читай: країна-інвестор) може отримувати вигаши за рахунок приймаючої країни), „втеча мізків”. Таким чином, базуючись на підходах інституціоналізму і розглядаючи створення підприємств з іноземними інвестиціями як своєрідний вияв імпорту іноземних інститутів в приймаючу економіку, знову ж приходимо до висновку, що слаборозвинута країна (чи країна з перехідною економікою з повільним темпом реформування) отримує значно менше вигод від іноземних інвестицій і є більш залежною від іноземного капіталу. Інституційні підходи, інституційний зріз, аспект піднятої проблеми підтверджує висунуту тезу про парадокс багатой країни при залученні іноземного капіталу.

Отже, інституційна складова інвестиційного клімату, потребує першочергової уваги в системних заходах і стратегії покращення інвестиційного клімату в умо-

вах транзитивної економіки. Існуючі протиріччя щодо доцільності залучення ПІІ та можливого їх сприяння поглибленню диференціації між країнами і регіонами можна пояснити, існуванням певного парадоксу багатства при залученні ПІІ, який полягає у тому, що багата (високорозвинута) країна порівняно з бідною (слаборозвинутою) залучає значно більші обсяги ПІІ, кращої технологічної структури, вищого типологічного рівня, та отримує значно більше вигод від ПІІ і, водночас, є менш залежною від іноземного капіталу. Відтак покращення інвестиційного клімату, насамперед, його інституційної складової, призведе не лише до збільшення абсолютного припливу ПІІ, але й покращення його якісної структури та зростання його позитивного впливу на приймаючу економіку. В таких умовах самі підприємства з іноземним капіталом більш активно сприятимуть подальшим інституційним перетворенням і подальшому покращенню інституційного середовища (позитивне коло зворотного зв'язку).

З точки зору доцільності подальших досліджень, актуальним видається з'ясувати інституційні зміни після виборів та їх вплив на характер і наслідки іноземного інвестування.

Література

1. Бренделева Е.А. Неинституциональная теория. – М.: ТЕИС, 2003. – 253с.
2. Макуха С.М. Экспорт капитала: суть і форми // Фінанси України. – 2002. – №11. – С.77-83.
3. Губський Б.В. Інвестиційні процеси в глобальному середовищі. – К., 1998. – 390с.
4. Новицький В. Є. Міжнародна економічна діяльність України. – К.: КНЕУ, 2003. – 948с.
5. Лукінов І.І. Економічні аспекти формування інвестиційного клімату в Україні // Вісник Тернопільської академії народного господарства.– 1997. – Спеціальний випуск №1. – С.123.
6. Губайдуллина Ф. Прямые иностранные инвестиции, деятельность ТНК и глобализация // Мировая экономика и международные отношения. – 2003. – №2. – С.42-47.
7. Сухий О.О. Функції ПІІ у сучасній економіці // Економіка: проблеми теорії та практики: Зб. наук. пр. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2001. – Вип. 79. – С.16-20.
8. Чіріч О.В. Проблеми інвестування виробництва в Україні // Ринкові важелі та стимули розвитку господарчих систем: Зб. наук. пр. – Одеса: АТЗТ ІРЕНТ, 1999. – Вип. 5. – 316с.
9. Рут Ф., Філіпенко А. Міжнародна торгівля та інвестиції. – К.: Основи, 1998. – 743с.
10. Барановський О.І. Фінансова безпека: монографія. – К.: Фенікс, 1999. – С.177-201.

Статья поступила в редакцию 04.01.2005